

Aloïs Gerlo, Belgisch filoloog en Erasmuskenner, bundelde zeven eerder gepubliceerde stukken over Erasmus. Het oudste artikel dateert uit 1968, het jongste uit 1983. Hij heeft Erasmus langdurig met zich mee gedragen. Daarbij zeker gesteund door zijn werkzaamheden aan de Franse vertaling van Erasmus' brieven (*La Correspondance d'Erasmus* (10 delen; Brussel, 1967-1982)), toont hij zich dan ook een kenner van de weg door het werk van Erasmus. Is hij in deze *Zeven studies* ook een goede gids?

De artikelen, in lengte variërend van 3 tot 17 pagina's, handelen over thema's die in het algemeen worden aangemerkt als belangrijk voor het werk van Erasmus: (de biografische waarde van) de brieven, Erasmus' verhouding tot de Nederlanden, zijn verzoenings-'drift', zijn pacifisme, zijn vriendschap met Thomas More.

Gerlo's belangrijkste bron zijn Erasmus' brieven. Het is dan ook zinvol, dat hij in een tweetal bijdragen ingaat op de waarde van deze brieven. Vooral het artikel over 'Het 'Opus de conscribendis Epistolis' van Erasmus en de traditie van de ars epistolica' is de moeite van het lezen en herlezen waard. Gerlo plaatst Erasmus hier in een vanuit de middeleeuwen stammende traditie en laat tevens zien hoe de humanistische herwaardering van klassieke epistolaire talenten als Plinius en Cicero die traditie wijzigde en nieuwe kracht gaf. Toch laat juist dit artikel, doordat het er qua historisch gehalte uitspringt, de zwakte van een aantal van de andere zien. Deze zijn over het algemeen ontspannen van toon, genuanceerd, informatief en prettig leesbaar, maar erg los gecomposeerd. Daardoor verliezen ze mijns inziens aan diepte. Dit wreekt zich vooral wanneer Gerlo probeert Erasmus te actualiseren, dat wil zeggen, wanneer hij probeert te laten zien waarom er juist in onze tijd zo'n immense belangstelling voor hem bestaat. Enerzijds wijst hij op de verbondenheid van de belangrijke thema's in Erasmus' werk. Pacifisme, cosmopolitisme, tolerantie, eruditie en vroomheid, satire, het zijn onderwerpen die in het humanisme van Erasmus nauwelijks op zichzelf staan of los van elkaar kunnen worden verklaard.

In zijn poging om een brug over de eeuwen heen te slaan ziet Gerlo zich anderzijds genoodzaakt om bepaalde van die thema's te isoleren uit het geheel. Erasmus' pacifisme en tolerantie spreken tegenwoordig bijvoorbeeld meer aan dan zijn nadruk op de verbinding tussen kennis en vroomheid. Een concluderende zin als 'Erasmus' redelijkheid, zijn strijd voor geestesvrijheid en tolerantie, zijn diepe afkeer voor domheid en obscurantisme: vaste blijvende waarden zijn het, die in elke tijd, in elke cultuurfase door mensen als Erasmus moeten hernieuwd worden, of zij zich al of niet op hem beroepen' (45) is er het nogal vrijblijvende gevolg van.

Daarmee doet Gerlo niet in de eerste plaats Erasmus tekort. Bovendien kan deze wel tegen een stootje. Veeleer is de argeloze lezer slachtoffer. Want deze zou toch voor alles moeten weten, dat alle 'blijvende waarden' uit het bovenstaande citaat in de optiek van Erasmus hun 'vastheid' ontleen aan het streven Christus na te volgen. Typerend mag in dit verband heten, dat Gerlo wel de uitspraak citeert: 'een wereldburger verlang ik te zijn' (25), maar—overigens als zovelen—het vervolg weglaat: 'Moge het mij beschoren zijn in de hemelse stad te worden ingeschreven'.

G. Jensma

J. A. Parente jr., *Religious Drama and the Humanist Tradition. Christian Theater in Germany and in the Netherlands 1500-1680* (Leiden: Brill, 1987, x + 240 biz., ISBN 90 04 08 094 5).

Het religieuze drama van de zestiende en zeventiende eeuw in Noord-Europa maakte een ontwikkeling door die mede werd bepaald door het humanisme. Parente richt zich in zijn boek met name op het in het teken van deze richting staande werk van Joost van den Vondel en op dat van de Duits-Silezische dramaschrijver Andreas Gryphius. Hij probeert invloeden op en de historische context rond deze literaire produkten nader aan te geven. Wat de eerste betreft zet hij zich daarbij krachtig af tegen de studies van W. A. P. Smit. Zij zijn naar zijn mening te 'formalistisch' van karakter, dat wil zeggen zij onderzoeken slechts de positie van de auteur met betrekking tot de normatieve esthetische principes, die deels zijn afgeleid van de eigen esthetische waarden van de schrijver en deels van de regels van het Renaissancetoneel. Maar ook de contextuele school wil hij niet zonder meer volgen. Deze probeert de culturele omgeving van het werk te reconstrueren en vraagt zich bijvoorbeeld af wat de historische traditie was van een bepaald thema en welke relevantie de inhoud had waar het de contemporaine historische en politieke omstandigheden betrof. Parente tracht deze twee stromingen te verenigen in zijn benadering door de literaire, theologische en pedagogische doeleinden van de auteurs te onderzoeken. Hij blijft daarbij echter binnen het kader van de historische groei van het religieuze drama.

Het gaat Parente om een onderdeel van dit genre en wel de religieuze humanistische toneelspele en niet om passie-, mysterie- en anderssoortige godsdienstige spelen die overigens wel nog enige tijd invloed uitoefenden op hun humanistische equivalenten. De schrijver laat zien hoe uit eenvoudige zestiende-eeuwse didactische spelen, bestemd voor opvoering in scholen, hooggestemde tragedies vaak bedoeld voor een elitekring van klassiek gevormde geleerden en vrienden groeiden. Vondel en Gryphius bereikten ongekende verfijning in dit genre met hun artistieke uitbeelding van de complexe verhouding van de mens tot zijn Schepper. Maar reeds aan het begin van de zestiende eeuw worstelde men met het probleem, dat ook deze zeventiende-eeuwers bezig hield, hoe de heidense klassieke erfenis, die men toch wenste te assimileren en tegelijkertijd overtreffen, te integreren met de opvattingen van de christelijke religie. Parente volgt de discussie over dit onderwerp en de argumenten die erin werden gebruikt van groten als K. Celtis, Luther, Melanchton en kleinen als de Amsterdamse schoolmeester en humanist Cornelius Crocus. Vooral echter Erasmus leverde een beslissende bijdrage in het proces van uiteindelijke acceptatie van het klassieke erfgoed.

Na een bespreking van de wijze waarop Daniel Heinsius en Hugo de Groot de Senecaanse voorschriften en opvattingen subtiel in christelijke—meer optimistische—zin omvormden en na een duidelijk verschil aangebracht te hebben tussen de protestantse voorliefde voor onderwerpen uit de bijbel, waarin de passieve onderschikking van de ziel aan Gods zorg wordt beloond, en de katholieke neiging gehoorzaamheid van de mens aan de kerk als garantie voor zijn uiteindelijke redding te beschouwen, worden Vondel en Gryphius respectievelijk in de laatste en eerste categorie ondergebracht. Voor de Nederlandse lezer lijkt het hier het meest interessant Parentes visie op de ontwikkeling van Vondels denken door zijn analyse van de vier drama's *De Pascha*, *Joseph in Dothan*, *Joseph in Egypte* en *Jephta* weer te geven. Vondels benadering van het bijbelse drama stoelt volgens hem op de traditie van het zestiende-eeuwse religieuze toneelspel, dat ernaar streefde de vroomheid van het christelijke gehoor te versterken. Tevens kan Vondels opvatting van de christelijke tragedie alleen worden begrepen door na te gaan hoe de dichter het humanistische religieuze drama kritisch heeft omgevormd. Het blijkt, dat Vondel in tegenstelling tot de zestiende-eeuwse religieuze dramaturgen zeer gevoelig was voor de omstandigheid dat zelfs de vroomste mens door diepe wanhoop kon worden overmand. Wie echter belangstelling heeft voor de Nederlandse cultuur van de zeventiende eeuw in al haar

facetten is enigszins teleurgesteld door het ontbreken bij dit alles van elke integratie in een specifieke historische context, die wellicht ook aan de duiding van Vondels bijbelse tragedies een extra dimensie had gegeven.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. Klifman, *Studies op het gebied van de vroegnieuw nederlandse triviumtraditie (ca. 1550 - ca. 1650)* (Dordrecht: Foris Publications, 1983, 235 blz., f34,15, ISBN 90 6765 006 4).

Klifman heeft in het kader van het ZWO-project 'Achtergronden van de zestiende tot en met achttiende-eeuwse Nederlandse grammaticale werken' een reeks artikelen geschreven die nu gebundeld als proefschrift verschijnen. Het is zijn uitdrukkelijke bedoeling modellen uit het verleden bruikbaar te maken voor de moderne linguïstiek. Omdat enkele hoofdstukken uit dit boek ook van belang zijn voor de historicus, zal de inhoud hier worden aangestipt.

Onder de titel 'De geschiedschrijving van de Nederlandse taalkunde in de zestiende en de zeventiende eeuw' beschrijft Klifman eerst een model waarin R. Simone aangeeft hoe taal functioneert. Vervolgens past hij dit toe op de Nederlandse situatie. Daarbij blijkt dan al snel dat sommige factoren uit dit model op wel zeer kunstmatige manier van elkaar worden onderscheiden. Van een geslaagd resultaat kan dus geen sprake zijn. Wel komt ondanks deze tegenslag duidelijk tot uiting dat de eerste taalkundigen die vanaf de late zestiende eeuw het Nederlands beschreven, daarbij teruggrepen op de klassieke traditie met zijn onderscheid tussen orthografie, prosodie, etymologie en syntaxis. De grenzen van de grammatica zelf werden getrokken volgens de Europese traditie van het trivium, waartoe grammatica, dialectica en rhetorica behoorden.

Na een overzicht van de geschiedenis van dit trivium in het tweede hoofdstuk, behandelt de auteur vervolgens het 'Nederlandse trivium en onderwijs in de zestiende en zeventiende eeuw: fundamenten van Nederlandstalig onderwijs'. Ondanks eigen onderzoek zegt Klifman helaas weinig te kunnen toevoegen aan wat reeds bekend was. Zijn aandacht gaat vooral uit naar de positie van de volkstaal in het onderwijs en naar de inleidingen op Nederlandse triviumuitgaven. In het primaire onderwijs blijkt men zich destijds vooral op de spelling en op godsdienstige teksten te hebben geworpen. In het triviale onderwijs bestond soms een *classis nulla* waar een Nederlandstalige onderwijzer zijn werk deed. Voor het overige was, zoals ook bij het universitaire onderwijs, het Latijn oppermachtig.

Ook het onderzoek naar de eerste grammatica's en andere taalkundige werken in het Nederlands brengt Klifman niet veel dichterbij zijn doel. De schrijvers van dergelijke grammatica's koesterden zelf wel de verwachting dat hun werk invloed zou hebben op het onderwijs, maar Klifman acht het 'moeilijk na te gaan' of de aansluiting inderdaad tot stand kwam. Zijn voorzichtige conclusie is dat deze boekjes misschien via de schoolmeesters hebben doorgewerkt. Andere taalkundige uitgaven waren in de eerste plaats bedoeld voor zelfstudie en stonden daarom nog verder van het onderwijs aan de scholen af dan de grammatica's.

Het lijkt mij niet onredelijk, vast te stellen dat de zestiende- en zeventiende-eeuwse liefhebbers van het Nederlands weinig vat hebben gekregen op het triviale onderwijs. De wens van de Amsterdamse rederijderskamer 'In liefde Bloeyende' dat al het onderwijs, inclusief het universitaire, in de eigen taal zou worden gegeven, druiste in tegen alle internationaal gehuldigde opvoedkundige en maatschappelijke principes van die tijd. Maar daarom is het nog